

УДК 711.2

В.М.Онищенко

ТЕНДЕНЦІЇ МІСТОБУДІВНОГО РОЗВИТКУ ПРИМОРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Виникнення, розвиток і структура багатогалузевого комплексу Азово-Чорноморського регіону України пов'язані з його надзвичайно вигідним географічним положенням, яке забезпечує вихід Півдня Європейської частини України до багатьох країн світу, з концентрацією цінних курортно-рекреаційних ресурсів, з високоефективним розвитком промисловості та сільськогосподарського виробництва, а також з наявністю великої історико-культурної спадщини як основи організації потужної системи туризму.

Азово-Чорноморський регіон охоплює територію узбережжя Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Донецької областей, Автономної республіки Крим та міста Севастополь, загальною площею 59,2 тис.км². За географічними ознаками цей регіон поділяється на *три субрегіона*: Приазовський, Причорноморський та Кримський, які мають істотні відмінності історичного розвитку, особливості природно-ресурсного потенціалу та різні пріоритетні напрями господарської діяльності.

За народногосподарськими функціями Азово-Чорноморський регіон характеризується, як такий, що має розвинену інфраструктуру в галузях морегосподарської діяльності, сільського господарства, зовнішньоторговельних зв'язків, транзиту енергоносіїв (нафти і газу), а також має сформовану систему розселення, курортів, зон рекреації та туризму, природно-заповідних та історико-культурних об'єктів.

Аналіз систем розселення в межах окремих субрегіонів свідчить про певну специфіку їх формування.

Це можна проілюструвати на прикладі *Причорноморського субрегіону* (Одеська, Миколаївська, Херсонська області), де сформована Одеська субрегіональна система розселення, яка об'єднує поселення Одеської, Миколаївської та Херсонської областей та міста-обласні центри: Одесу, Миколаїв, Херсон. Центром цієї системи є м. Одеса, що визначає спрямування її основних соціально-економічних та функціонально-планувальних зв'язків з іншими містами, які формувались протягом досить довгого етапу історичного розвитку і мають тенденцію до зростання на далеку перспективу. Характерною для цього субрегіону є активна маятникова міграція населення, а також рекреантів з інших населених пунктів України, яка направлена до зон відпочинку на узбережжі Чорного моря та лиманів.

Особливістю Причорноморського субрегіону є його великий

промисловий, аграрний та курортно-рекреаційний потенціал, який сприяє розвитку поліфункціональних приморських міст таких, як Одеса, Миколаїв, Іллічівськ та інші.

Найбільш активний містобудівний розвиток у Причорноморському регіоні має Одеська область і, зокрема, її *прибережна смуга моря*, де зосереджено головні промислові, аграрні та курортно-рекреаційні ресурси містоутворюючого значення, і де проживає більше половини всього населення області.

Так, наприклад, курортно-рекреаційні містоутворюючі чинники мають свої специфічні особливості. На основі детального аналізу кліматичних, ландшафтних, курортних та рекреаційних ресурсів області, проведеного автором, встановлено, що основні родовища мінеральних вод сконцентровані в межах приморських районів Одещини, територія яких зосереджує також високий потенціал грязевого лікувального ресурсу, що має велике значення для підтримання історичних традицій розвитку курортів в цьому регіоні.

Природно-ресурсний потенціал приморських територій Одеської області представлений морським і лиманним узбережжям, що використовується в рекреаційних цілях. Протяжність приморсько-лиманного узбережжя з перспективним його рекреаційним використанням становить 260,5 км, що дозволяє за розрахунками, проведеними в "Схемі планування території Одеської області" (Діпромисто, 2006) розмістити одночасно до 850 тис. рекреантів, однак з урахуванням дотримання екологічної рівноваги у прибережній смузі освоєння цього ресурсу прогнозується обмежити до 40-50% [1].

Значні можливості для рекреаційного використання становлять масиви лісових угідь в області, які призначені переважно для короткочасного відпочинку місцевого населення.

Аналіз існуючого стану курортно-оздоровчої та рекреаційної галузі області свідчить про те, що на даний час ємність рекреаційних закладів Одеської області реалізована лише на 21%, а ємність оздоровчих закладів лише на 8% від перспективних показників розвитку.

В області існує 42 санаторно-курортні установи, 58 дитячих оздоровчих закладів, 604 туристичні бази та бази відпочинку, понад 100 готельних підприємств.

Переважає більшість курортно-рекреаційних та туристичних закладів (загальна їх ємність становить на нинішній час 90,2 тис. місць) має невисокий рівень обслуговування відпочиваючих, однак обсяг реалізованих послуг поступово зростає і, наприклад, у 2003 році склав 189,2 млн. грн., що перевищує показники 2002 року на 8,3%.

Аналіз існуючої матеріально-технічної бази та транспортної інфраструктури дозволив автору зробити важливий висновок про очевидну наявність чинників для перспективної економічної доцільності подальшого розвитку поряд з промисловістю та аграрним комплексом – курортно-рекреаційної та туристичної галузі та визначення Одещини як курортно-рекреаційного району *європейського значення*.

Це підтверджується показниками перспективної ємності курортно-рекреаційних та туристичних закладів, які можуть бути розташовані на узбережжі Чорного моря та р. Дунай в Одеській області, яка за даними Діпромiста визначена в 353,0 тис. місць (що в 4 рази вище показників існуючого стану).

На території північних та західних районів Одеської області, що не мають виходу до моря, є перспективи для розвитку сільського туризму, екотуризму, зеленого туризму, мисливства та інших форм відпочинку до 183,6 тис. місць згідно "Схеми планування території Одеської області" [1].

Загальна ємність всіх видів курортно-рекреаційних та туристичних закладів складатиме 536,7 тис. місць, які повинні бути забезпечені трудовими ресурсами чисельністю 148,6 тис. осіб (за станом на 1.01.2006 р. працює 22,5 тис. осіб).

Таким чином, на прикладі Одеської області проаналізований один із важливих аспектів посилення містоутворюючих функцій в системах розселення приморських територій, що властиво для всього Азово-Чорноморського регіону.

Приазовський субрегіон (Запорізька, Донецька, Херсонська області) має відносно менш цінні природні курортно-рекреаційні ресурси. Особливістю цього субрегіону є близьке сусідство з густонаселеними високорозвиненими промисловими районами Донбасу та півдня України. У межах Херсонської області безпосередньо на узбережжі розташовано лише одне місто – Генічеськ, Запорізької та Донецької областей – Маріуполь, Бердянськ, Приморське та Новоазовськ. Частина Азовського узбережжя в межах Кримської області – ділянка Арабатської стрілки і північний берег Керченського півострова – це малонаселена місцевість, де міських поселень практично немає.

Кримський субрегіон (АР Крим, м. Севастополь) має унікальні курортно-рекреаційні та туристичні ресурси, розвинену систему розселення, курортів та зон відпочинку.

Західний берег Криму (від Тарханкутського півострова до мису Айя) є районом, на території якого сконцентровані переважно лікувально-оздоровчі ресурси бальнеогрязевого профілю. Головними поселеннями і одночасно курортами в межах цього району є Євпаторія і Саки, які мають унікальні грязеві

озера Мойнакське та Сакське і розвинену інфраструктуру санаторно-курортних закладів для лікування хворих з порушенням опорно-рухового апарату. Ці міста-курорти мають розвинені функціональні зони – курортну, сельбищну, промислову і сформовану історично архітектурно-планувальну структуру. В даному районі формуються нові рекреаційні зони – Миколаївка і Піщане, які є одночасно і зонами масового відпочинку населення м. Сімферополя.

Південний берег Криму є найбільш урбанізованим районом, у складі якого сформована агломерація – Велика Ялта. На території Великої Ялти (від мису Сарич до Ведмідь-гори) знаходяться історично відомі поселення-курорти Алушка, Гурзуф, Ялта, Кореїз, Сімеїз та інші (всього 32 населених пункти).

Південно-східний берег Криму є районом, на території якого розташовані такі історично відомі поселення-курорти як Феодосія, Судак, Планерське (Коктебель), Новий Світ, агломерація Велика Алушта (від селища Фрузенське до села Привітне), де знаходяться, крім Алушти, смт Фрузенське та 22 сільських поселення.

Іншою особливістю регіону є вирізнення у межах його території "прибережної смуги" Чорного і Азовського морів – унікальної природно-господарської системи, яка має велику цінність для України. До складу прибережної смуги входять адміністративно-територіальні одиниці базових рівнів – міста і адміністративні райони, що безпосередньо прилягають до моря, а також до лиманів і гирлових частин великих річок – Дунаю та Дніпра. Визначена за таким принципом приморська смуга України утворює суцільну приморську територію глибиною в один "адміністративний прошарок". Так, на узбережжі Причорноморського та Кримського субрегіонів адміністративних районів і приморських міст обласного підпорядкування – 39, міст районного підпорядкування, селищних та сільських рад (базовий рівень) – 205 [2].

Аналіз сучасного стану містобудівного освоєння приморських територій свідчить про те, що в значній мірі не витримані вимоги чіткого функціонального зонування цих територій, курортні і сельбищні ділянки не мають чіткого розподілу між собою, не визначена 100-метрова зона санітарної охорони пляжів тощо. На території більшої частини узбережжя хаотично розташовано численні санаторії, будинки відпочинку, оздоровчі табори та інші заклади, які не мають відповідного інженерного обладнання і благоустрою території, не відповідають нормативним вимогам забудови і мають непридатний для рекреації фонд. Значна частина курортно-рекреаційних закладів – санаторіїв, будинків відпочинку тощо знаходиться на території поселень, які мають негативні екологічні характеристики. Так, наприклад, у м.Ялта концентрація пилу в атмосферному повітрі становить 2-4 ГДК, сіркового газу – 5 ГДК, перевищення ГДК по нафтовим вуглеводним складовим

ще значніші.

Стосовно екологічної проблеми суттєвими моментами для Азово-Чорноморського регіону є наявність на його території об'єктів господарської діяльності як об'єктів економічного розвитку і одночасно як джерел забруднення. Це об'єкти житлово-комунального господарства, морського транспорту, промисловості, сільського господарства, рекреації.

Матеріальне виробництво, сфера послуг і соціальна сфера зумовлюють утворення великих об'ємів забруднених стічних вод, випуск яких здійснюється в прибережні морські акваторії.

Потужний промисловий комплекс з практично всіма галузями (металургія, електроенергетика, паливна, хімічна та нафтохімічна промисловість, машинобудування тощо) також сприяє виникненню екологічних проблем. Так, на основі міжнародної класифікації "гарячих точок" виявлено найбільш екологічно небезпечні об'єкти в приморських містах Одесі, Маріуполі, Іллічівську, Севастополі, Євпаторії та інших.

Враховуючи, що узбережні території Азово-Чорноморського басейну використовуються комплексно, різними землекористувачами, їх орієнтовний баланс з урахуванням відповідних господарських функцій становить, проц. [3]: території міських і сільських поселень – 3,0 - 4,0; курортно-рекреаційні території – 1,5 - 5,0; промислові і комунальні зони – 1,5 - 2,5; портові споруди – 0,2 - 0,5; транспортні території – 2,5 - 3,0; зелені зони (ліси, лісопарки, санітарно-захисні зони) – 8,0 - 12,0; природно-заповідний фонд – 2,0 - 5,0; сільськогосподарські землі – 60,0 - 65,0; інші території – 8,0 - 10,0.

Співставлення проектно-планувальних матеріалів з результатами натурних обстежень, здійснених автором, свідчить, що освоєння курортно-рекреаційних територій Азово-Чорноморського узбережжя здійснюється значно нижчими темпами, ніж інших господарських територій і не скоординовано з визначеними напрямками комплексного поліфункціонального містобудівного розвитку регіону.

Наведений в роботі баланс територій різного функціонального призначення свідчить про те, що в межах прибережної смуги Азовського і Чорного морів за умов комплексного розміщення та розвитку об'єктів різних галузей господарства, що мають інтенсивні зв'язки "суша-море", можливе здійснення містобудівної діяльності без гострих конфліктних ситуацій, однак з дотриманням вимог природоохоронного та земельного законодавства.

Для більш чіткого визначення операційного поля наукового дослідження автором прийняті наступні тлумачення базових термінів:

прибережна смуга моря – це зона контакту суші з морем, включаючи природні комплекси як берега, тік і прилеглої морської акваторії у межах, що

дозволяють забезпечити еколого-збалансований розвиток прибережних територій, збереження прибережних та морських ландшафтів та екосистем від забруднення та знищення, територія з режимом обмеженої та регульованої господарської та іншої діяльності. Розмір та межі прибережної смуги морів встановлюються не менше прибережної захисної смуги морів – двох кілометрів від урізу води (Проект Закону України "Про прибережну смугу морів", 2008 р.).

приморська територія – територія, яка знаходиться в межах прибережних адміністративних районів, міст обласного та районного підпорядкування; глибина її залежить від фізико-географічних чинників (наявність лиманів, розповсюдження морських бризів, щільність природного ландшафту тощо), існуючої системи розселення та розвинутої інженерно-транспортної інфраструктури [3].

приморське місто – населений пункт, розташований на морському узбережжі з розвинутою функціонально-планувальною структурою, що пов'язана з морегосподарською, транспортною, адміністративно-культурною та курортно-рекреаційною діяльністю [рис. 1].

Підсумовуючи, можна зауважити наступні *сучасні тенденції* містобудівного розвитку приморських територій:

- невідповідність масштабів розвитку курортно-рекреаційної сфери потенціалу природних лікувально-оздоровчих, рекреаційних та туристичних ресурсів (існує 455 тис. місць, потенціал – близько 3 млн. місць);

- недооцінка темпів зростання або зменшення чисельності населення та міграційних процесів при територіальному розвитку приморських поселень;

- високий рівень урбанізації прибережної смуги морів (76,5%), перевищення середньоукраїнського показника щільності населення (104,5 осіб/км² до 78,7);

- незбалансованість функціональної структури (територій промисловості, портів, розселення, рекреації, зелених зон тощо) в межах прибережної смуги морів;

- недотримання вимог природоохоронного законодавства в частині збереження і санітарної охорони пляжів, родовищ мінеральних вод і лікувальних грязей, об'єктів природно-заповідного фонду.

Це ставить завдання для наукових досліджень перспективного розвитку приморських територій та розроблення нормативної бази їх проектування з урахуванням вимог містобудівного, земельного, водного, лісового та природоохоронного законодавства.

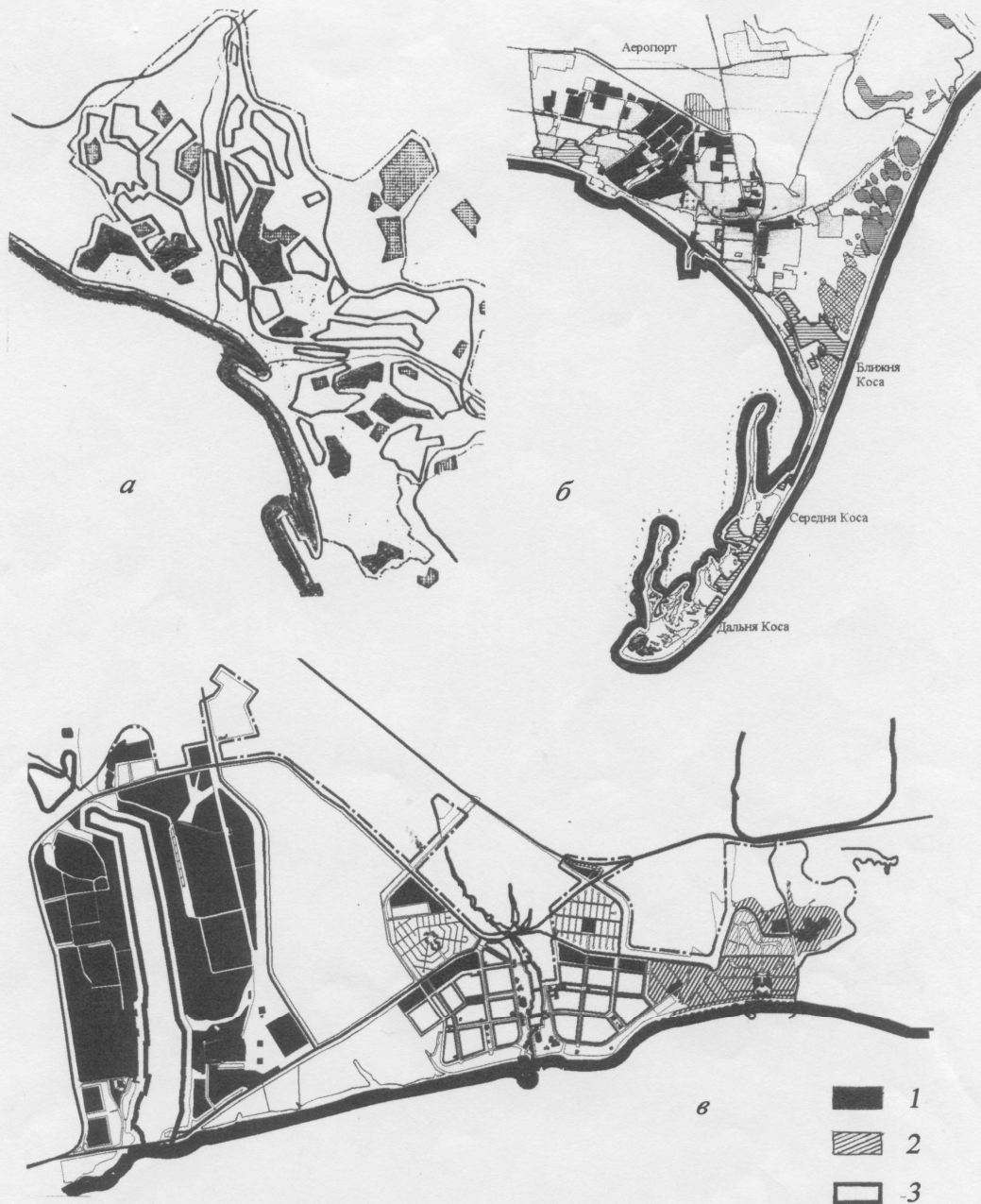

Рис.1 Типи приморських міст: а - курортне місто Ялта; б - промислово-курортне місто Бердянськ; в - портово-промислове місто Южне.

Території: 1- промислові; 2 - курортно-рекреаційні;
3 - сельбищні.

Література

1. Схема планування території Одеської області: Містобудівна документація/ УДНДІПМ "Діпромісто". – К.: 2006. – 192 с.
2. Стан довкілля Чорного моря. Національна доповідь України 1996-2000 роки: Наукове видання / Міністерство екології та природних ресурсів України. – Одеса: Астропринт, 2002. – 80 с.
3. Методические рекомендации по комплексной планировочной организации приморских территорий / КиевНИИПградостроительства, ЛенНИИПградостроительства, РПО (г. Варна) – КНИПИТУГА (г. София). – К.: Киев-НИИПградостроительства, 1978. – 68 с.

Анотація

У статті проаналізовано сучасний стан багатофункціонального використання приморських територій Азово-Чорноморського узбережжя України, встановлено основні тенденції їх містобудівного розвитку.

Аннотация

В статье проанализировано современное состояние многофункционального использования приморских территорий Азово-Черноморского побережья Украины, установлены основные тенденции их градостроительного развития.